

AUGUSTO BOAL

θεατρικός συγγραφέας,
σκηνοθέτης, πολιτικός, Βραζιλία

Μετάφραση: Ανδρέας Χαντζιδάκης

Τι είναι ο πολιτισμός;

Οι λέξεις είναι μεταφορικά μέσα, όπως το τρένο, το ποδήλατο και το αεροπλάνο. Η λέξη «πολιτισμός» είναι ένα τεράστιο φορτηγό που μπορεί να μεταφέρει οποιοδήποτε φορτίο. Χρειάζεται, λοιπόν, να την ορίσουμε, για να γνωρίζουμε για τι μιλάμε όταν θέλουμε να μιλήσουμε γι' αυτήν.

Ο πολιτισμός είναι ο στοχασμός του ανθρώπου πάνω στον ίδιο, πάνω στον κόσμο και πάνω σε αυτό που κάνει σε αυτόν τον κόσμο. Είναι το πεπραγμένο και η πράξη, είναι το πώς πράττεις και το τι πράττεται. Είναι η δημιουργία μιας πραγματικότητας που δεν προβλέπεται στα σχέδια της Φύσης. Ενός αντικειμενικού Πραγματικού, όπως η κατασκευή σπιτιών και γεφυρών χρησιμοποιώντας πέτρες, και ενός υποκειμενικού Πραγματικού, όπως η ηθική, που απαρτίζεται από αξίες.

Ο πολιτισμός καθιστά εφικτή και δημιουργεί την Τέχνη, η οποία είναι η ύψιστη και η υπέρτατη έκφασή του.

Ένας αρχαίος και απόμακρος μύθος –και καθετί το απόμακρο και αρχαίο δίνει την εντύπωση του αληθινού– λέει ότι η Τέχνη αποδείχθηκε απαραίτητη ώστε να συμπληρωθεί η ασυνάρτητη και ανοργάνωτη θεϊκή δημιουργία.

Ο Θεός, σύμφωνα με το μύθο, όσο τέλειος, ταχύς και ταλαντούχος και αν ήταν, είχε και τα όριά του και δεν

μπόρεσε να ολοκληρώσει το έργο που είχε σχεδιάσει μέσα στο προγραμματισμένο χρονικό διάστημα. Υπολόγισε λάθος: αποδείχτηκε ότι έξι ημέρες ήταν ανεπαρκείς ακόμα και για τον Παντοδύναμο, δεδομένου ότι η Δύναμη, με το που υπάρχει, έχει και τα όριά της· σε αντίθετη περίπτωση, θα ήταν και δική μου, δική μας και δική σας, θα ήμασταν όλοι «θείοι»: η δύναμη θα ήταν οικουμενική ουσία και όχι χαρακτηριστικό του ισχυρού. Ακόμα και η Δύναμη έχει όρια.

Ο Θεός, κουρασμένος –κάθε δύναμη συναντά τα όριά της στο σημείο εξάντλησής της–, δυστυχής και λυπημένος, αποφάσισε να ξεκουραστεί όπως το άξιζε την Κυριακή, αφού κάλεσε όμως τους Καλλιτέχνες, που έτρεξαν να τον συνδράμουν και να αναδιοργανώσουν τον κόσμο που εκείνος άσχημα είχε δημιουργήσει –και τον είχε δημιουργήσει άσχημα–.

Οι θείοι ήχοι πηγαινοερχόντουσαν σ' αυτόν τον κόσμο, διακεκομμένοι, νότες, κλειδιά και διέσεις – σκόρπιοι τόνοι στον άνεμο, τρελαμένοι από το απέραντο κενό... Ήρθαν οι συνθέτες για να τους δώσουν δομή και νόημα: έτσι δημιουργήθηκε η σονάτα, η σάμπα και το τραγούδι. Η πρώτη ύλη ήταν θεϊκή, αλλά η τελική της μορφή είχε το περίγραμμα του Villa Lobos, του Cartola, της Dolores Duran και του Nelson Cavaquinho, για να μην αναφέρω κανέναν από τους ζωντανούς.

Τα χρώματα, κατακερματισμένα και χωρίς προσανατολισμό, σε μόνιμη αντίθεση με την τεχνοτροπία, αναζητούσαν προοπτική στη ζωή και στον χώρο – ήρθαν οι καλλιτέχνες των πλαστικών τεχνών και ζωγράφισαν πίνακες, λάξευσαν αγάλματα, έφτιαξαν γκράφιτι στους τοίχους και μας έκαναν να κατανοήσουμε αυτό που ο Θεός ήθελε να φτιάξει, αλλά δεν πρόλαβε· αυτό που ήθελε να πει, αλλά δεν είπε.

Οι λέξεις -αυτά τα περίεργα όντα που δεν υπάρχουν– ήταν σαν απότομα βράχια εκεί που σβήνουν τα κύματα της θάλασσας, σαν ήχοι που διαλύονται από την ελαφρά αύρα που τους χαϊδεύει. Οι λέξεις ήταν κενές, άρρυθμες και ασύμμετρες, μέχρι που έφτασαν οι ποιητές για να τις εξημερώσουν, δίνοντάς τους νόημα και προορισμό.

Μόνον ο άνθρωπος είναι ικανός να δημιουργήσει Τέχνη και Πολιτισμό – που είναι η συνοχή με την οποία ο καλλιτέχνης βλέπει τον κόσμο, διορθώνει και συμπληρώνει το έργο του Θεού, το οποίο με αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτεται και ακτινοβολεί. Ζήτω οι καλλιτέχνες! Αλλά η συνοχή δεν είναι πάντα αρετή, όπως και η ηθική δεν είναι πάντα δεοντολογία.

Ο πολιτισμός, που κάνει το φανταστικό να υπάρχει, που είναι η εφεύρεση του νέου, του αναγκαίου και του χρήσιμου –και του ωραίου, εξίσου χρήσιμου και αναγκαίου–, μπορεί να εκστασιαστεί μπροστά στον ίδιο του τον εαυτό και να βυθιστεί στο ναρκισσισμό. Ο καλλιτέχνης, μεθυσμένος με το έργο του, μπορεί να θεωρήσει πως είναι θεός και να δημιουργεί τέχνη για την τέχνη. Μπορεί, αντίθετα, να παγιάσει τους δρόμους του και να εξαντληθεί επαναλαμβανόμενος.

Στην κόψη του ξυραφιού, ο πολιτισμός δημιουργεί, καταστρέφει και αναδημιουργεί. Όταν καθορίζουμε τους δρόμους μας θέλοντας να εδραιώσουμε το νέο, ο πολιτισμός παίρνει τη μορφή της τεχνικής, που μας επιτρέπει να εφεύρουμε και στη συνέχεια οικειοποιείται την εφεύρεση. Μπορεί όμως και να μας υποχρεώσει να την ακολουθήσουμε και να την υπηρετήσουμε – βοηθά λοιπόν ή παγιδεύει. Όταν καθορίζουμε τη συμπεριφορά μας στην κοινωνία, ο πολιτισμός παίρνει τη μορφή της ηθικής, τόσο απαραίτητης αλλά και συχνά ανυπόφορης. Όλα αλλάζουν σε αυτό τον κόσμο που βιώνει διαρκώς αλλαγές.

Ο πολιτισμός, μεταφρασμένος σε Τέχνη, πρέπει να αποτελεί αέναη και επαναστατική δημιουργία, κατάκτηση του νέου – ποτέ παγίωση του κατακτημένου. Μπορεί να μετατραπεί σε βιομηχανία, μπορεί να διεισδύσει στην οικονομία, ναι, αλλά εφόσον δημιουργός είναι ο καλλιτέχνης, πάντα ο καλλιτέχνης, και όχι ο παραγωγός, ο οποίος πρέπει να δουλέψει με αυτό που δημιουργήθηκε και όχι να βάλει όρια στη δημιουργία. Ο καλλιτέχνης δημιουργεί αυτό που δεν υπήρχε. Ο παραγωγός ανοίγει δρόμους σε αυτό που υπάρχει.

Αν ο παραγωγός υπηρετεί την αγορά, πρέπει να γνωρίζει ότι

η αγορά επιθυμεί τη στείρα επανάληψη του ήδη γνωστού και δοκιμασμένου, χωρίς αναπηδήσεις. Ο καλλιτέχνης, αντίθετα, θέλει να καινοτομήσει. Η αγορά, εκλεκτική, εμπορεύεται την τέχνη και το σαπούνι, γιατί και τα δύο είναι αναγκαία και εμπορεύσιμα, αλλά δεν είναι σωστό να συγχέουμε τον καλλιτέχνη με τον σαπωνοποιό.

Είναι αλήθεια ότι εμείς, οι καλλιτέχνες, θέλουμε να πουλήσουμε τους δίσκους, τα βιβλία και τους πίνακές μας, θέλουμε το σπίτι γεμάτο, αλλά όχι με τίμημα να απαρηθούμε αυτό που δικαιώνει την ύπαρξή μας. Δεν πρέπει να απαρηθούμε την Τέχνη, που πάντα θα είναι επαναστατική ή αλλιώς δεν θα υπάρχει.

Πάντα επαναλαμβάνω ότι δεν έχουμε τίποτα ενάντια στο εμπόριο καθεαυτό. Θαυμάζω μάλιστα τους εμπόρους που ανάγουν το εμπόριό τους σε τέχνη, αλλά λυπάμαι τους καλλιτέχνες που ανάγουν την τέχνη τους σε εμπόριο.

Ο πολιτισμός μεταφρασμένος σε Ηθική καθορίζει την παράδοση. Η παράδοση αυτή καθ' εαυτή δεν είναι ούτε καλή ούτε κακή, καθώς δημιουργείται από κοινωνίες που δεν είναι αιώνιες. Πρέπει να καλλιεργούμε τις ανθρωπιστικές παραδόσεις, αλλά συγχρόνως να απορρίπτουμε με σθένος όσες είναι απάνθρωπες και σκληρές.

Κάποτε, βρέθηκα στην Ινδία με όλα τα μέλη του Centro Cariosa, προεδρεύοντας στην ίδρυση της Ινδικής Ομοσπονδίας του Θεάτρου των Καταπιεσμένων, την ίδια εβδομάδα που ψηφίστηκε ο νόμος που επιτρέπει στο κράτος να μεταπέθει τους γονείς όταν αποφασίζουν να επιβάλουν γάμο στα ανήλικα παιδιά τους. Ο νόμος έλεγε ότι οι γάμοι που είχαν ήδη τελεστεί θα παρέμεναν σε ισχύ από σεβασμό στις οικογενειακές παραδόσεις. Το να παντρεύεις παιδιά και να τα υποχρεώνεις στην συμβίωση είναι έγκλημα και καμία παράδοση δεν μπορεί να δικαιολογεί ένα έγκλημα!

Την ίδια εβδομάδα ψηφίστηκε, στην Ινδία και πάλι, άλλος νόμος που προστατεύει τις γυναίκες από την ενδοοικογενειακή βία. Είναι σε ισχύ. Νόμος ριζοσπαστικός, υποδειγματικός, που καταδικάζει και τιμωρεί όχι μόνο τη σωματική και σεξουαλική βία, αλλά ακόμα και τις βρισιές που εκτοξεύονται κατά της συζύγου ή της ερωμένης, της θείας, της πεθεράς, της κόρης ή της γειτόνισσας. Ζητώ από τους νομοθέτες να λάβουν υπόψη την ινδική πρόταση: καμία βρισιά για καμία γυναίκα, ούτε με το βαμβάκι.

Τα παραδείγματα ανυπόφορων πολιτιστικών παραδόσεων αφθονούν και μπορούμε, μεταξύ άλλων, να αναφέρουμε τις μάστιγες που αποτέλεσαν οι αποικιακοί και ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, συγκαλυμμένοι και μη. Τη θανατική ποινή και τη δουλεία. Το καζίνο του Χρηματιστηρίου Αξιών που ανάγει την αγορά σε θεό και τον κινηματογράφο του Hollywood, του θεού της αγοράς. Τις εθνικές εκκαθαρίσεις, περασμένες και σύγχρονες. Τον κόσμο που φλέγεται.

Πάντα υπήρξαν αγώνες εναντίον αυτών των παραδόσεων. Η Γαλλική Επανάσταση, που αποτέλεσε βήμα προόδου για την ανθρωπότητα, δεν σεβάστηκε τις παραδόσεις της βασιλείας. Οι Βραζιλιάνοι, αν είχαμε διατηρήσει τις μοναρχικές παραδόσεις μας, δεν θα είχαμε σήμερα δημοκρατία.

Οι βάνουσες παραδόσεις πρέπει να καταπολεμούνται με σθένος, επειδή είναι αντίθετες στον εξανθρωπισμό του ανθρώπου. Αλλά πρέπει να καταφεύγουμε στις καλές και υγιείς παραδόσεις μας, όταν δεχόμαστε εισβολή από τα παγκοσμιοποιημένα ΜΜΕ, την κονσερβοποιημένη τέχνη, τις χειραγωγημένες ειδήσεις, το φυλετικό μίσος, τη μονοδιάστατη σκέψη.

Αυτό είναι Πολιτισμός: να θέτουμε τέλος στις κακές παραδόσεις ανοίγοντας νέους δρόμους και να εφεύρουμε μια νέα Ηθική. Αν στη Βραζιλία η πεΐνα είναι ήδη παράδοση στις βόρειες και βορειοανατολικές επαρχίες, πολιτισμός είναι να δώσουμε τροφή στον πεινασμένο. Αν παράδοση είναι τα μη παραγωγικά φέουδα, πολιτισμός είναι να επιτρέψουμε σε όποιον γνωρίζει, μπορεί και θέλει να κάνει τη γη παραγωγική. Αν η απομίμηση της ξένης τέχνης ήταν δουλική παράδοση, αναδύθηκαν τα πολιτιστικά κέντρα, για να απελευθερώσουν τη δημιουργικότητα, την εφευρετικότητα και τη δική μας τέχνη.

Τα πολιτιστικά κέντρα έρχονται να μας θυμίσουν ότι δεν μπορεί κανείς να οικειοποιηθεί το χαρακτηρισμό του καλλιτέχνη μόνο για τον εαυτό του, αφού όλοι οι άνθρωποι είμαστε καλλιτέχνες: Είμαστε οι εφευρέτες του κόσμου. Όλοι μας είμαστε ικανοί να παράγουμε τέχνη – όχι οι μεν καλύτερα από τους δε, αλλά καθένας καλύτερα από τον εαυτό του.

Αυτός είναι ο μοναδικός ανταγωνισμός που πρέπει να δεχόμαστε στην τέχνη: εγώ απέναντι σ' εμένα. Όπως έγραψε ο Πορτογάλος ποιητής του 16ου αιώνα Sa de

Miranda: «Με μένα έχω μαλώσει, είμαι εκτεθειμένος σε κάθε κίνδυνο, δεν μπορώ να ζήσω μαζί μου, δεν μπορώ να ξεφύγω από εμένα». Αυτό είναι Τέχνη: όλοι μας να «μαλώνουμε» μ' εμάς τους ίδιους και, καθώς είμαστε καλλιτέχνες, θα μαλώνουμε πάντα μ' εμάς και με τον κόσμο, μέχρι να αλλάξουμε τον κόσμο που έχουμε, αλλά και αυτό που κάνουμε.

Εκπαίδευση, παιδαγωγική και πολιτισμός

Το θέατρο και η αισθητική του καταπιεσμένου είναι εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής φύσης – δύο λέξεις που αλληλοσυμπληρώνονται. Το ρήμα *εκπαιδεύω* (*educar*) πηγάζει από το λατινικό *educare*, που σημαίνει «οδηγώ». Εκπαίδευση σημαίνει μετάδοση αδιαμφισβήτητων ή μη αμφισβητηθεισών γνώσεων, σημαίνει τη διδασκαλία αυτού που υπάρχει και θεωρείται ορθό και αναγκαίο. Η παιδαγωγική προέρχεται από το ελληνικό *παιδαγωγός*, που σήμαινε το άτομο, συνήθως δούλος, που περπατούσε με τον μαθητή και τον βοηθούσε να βρει το σχολείο και τη γνώση. Εκπαίδευση λοιπόν σημαίνει μετάδοση της υπάρχουσας γνώσης, ενώ παιδαγωγική σημαίνει αναζήτηση νέων γνώσεων.

Αυτές οι δύο λέξεις δεν μπορούν να αποσυνδεθούν, διότι δεν μπορούμε να δεχτούμε μια γνώση παράλυτη, ακίνητη, ούτε μπορούμε να ανακαλύπτουμε νέες γνώσεις δίχως να γνωρίζουμε τις παλιές.

Η εκπαίδευση μπορεί να είναι παιδαγωγική ή, όπως στην περίπτωση του στρατού, αυταρχική. Σε πολλά σχολεία κατά το παρελθόν –αλλά και σήμερα σε ορισμένες χώρες– χρησιμοποιούνται μέχρι και σωματικές τιμωρίες για να ενσταλάξουν, να εντυπώσουν στη μνήμη των μαθητών ορισμένες γνώσεις που έχουν κριθεί απαραίτητες, ακόμα κι αν αυτοί δεν καταλαβαίνουν τίποτα. Το σημαντικό είναι να θυμούνται, όχι να καταλάβουν. Εκπαίδευση διά του φόβου. Η αληθινή εκπαίδευση ωστόσο είναι παιδαγωγική: η υποκίνηση στη μάθηση, στη χαρά των ανακαλύψεων και της γνώσης.

Η εκπαίδευση και η παιδαγωγική είναι δύο αδελφές που είναι ταυτόχρονα μητέρες και κόρες του πολιτισμού. Κόρες γιατί ο πολιτισμός υπάρχει και εκφράζεται διά μέσου της γνώσης που διδάσκει και της γνώσης που αναζητεί. Μητέρες γιατί μέσω αυτών γεννιέται ένας νέος πολιτισμός, που βρίσκεται σε συνεχή μετάβαση.

Μετάβαση προς ποιο μέλλον; Ανακύπτουν λοιπόν οι έννοιες τής δεοντολογίας (*etica*) και της ηθικής (*moral*). Η τελευταία προέρχεται από το λατινικό *mores*, που σημαίνει *έθιμα*. Οποιοδήποτε έθιμο, ακόμα και το πιο βάρβαρο και απεχθές, μπορεί να αποτελεί τμήμα της ηθικής ενός τόπου και μιας εποχής. Η δουλεία ήταν ήδη ηθική στη Βραζιλία,

αλλά γνωρίζουμε ότι οι σκλάβοι που αγωνίζονταν για την ελευθερία και αποκαλούνταν τότε φυγάδες και στασιαστές ήταν για μας σήμερήρωες και σοφοί.

Καμία κοινωνική ηθική δεν πρέπει να γίνεται αποδεκτή απλώς και μόνον επειδή αποτελεί μέρος των εθίμων μιας δυσάρεστης στιγμής. Δεν μπορούμε να δεχτούμε τη φεουδαρχία και τη διαφθορά, ούτε την αφθονία που γειτονεύει με την πείνα. Πρόκειται για δεινά της πατρίδας, ενάντια στα οποία πρέπει να αγωνιζόμαστε.

Η ηθική αναφέρεται στο παρελθόν που επιβιώνει στο παρόν. Η δεοντολογία, στο παρόν που προεκτείνεται στο μέλλον.

Δεν θέλουμε τον κόσμο όπως ήταν, ούτε όπως είναι – αλλά πώς θέλουμε να είναι; Ποια είναι η δεοντολογία που μας καθοδηγεί και δικαιολογεί τις ζωές μας; Θέλουμε έναν κόσμο στον οποίο όλοι θα είναι ολοκληρωμένοι πολίτες και κανένας δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένος χωρίς τα θεμέλια της βασικής εκπαίδευσης, χωρίς την τόλμη του ελεύθερου πολιτισμού και χωρίς τον διάλογο ανάμεσα σ' αυτά τα δύο.

Ο Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος έχει ήδη ξεκινήσει και ήδη χάνουμε αυτόν τον υποσυνείδητο πόλεμο, που δεν εκδηλώνεται απλώς στις θεαματικές και θεατρικές του μορφές, με εισβολές και γενοκτονίες που παρακολουθούμε μέσω της τηλεόρασης και των εφημερίδων, αλλά ακριβώς μέσω αυτών των ίδιων των μέσων επικοινωνίας, των αυταρχικών και επιτακτικών. Αυταρχικών, ως προς το αμετάβητό τους: επιτακτικών όταν μας υποχρεώνουν να πιστέψουμε το ψέμα. Δεν μπορούμε να αμυνθούμε παρά μόνο χρησιμοποιώντας όπλα ίσης ισχύος, με «πειραγμένο» σήμα. Πρέπει να δημιουργήσουμε τις υλικές συνθήκες, ώστε ο λαός να μπορέσει να αναπτύξει τη δική του δημιουργικότητα και να μην αποτελεί πλέον παθητικό θύμα της επικοινωνίας, που έχει επιβληθεί ως παράγοντας μεταμόρφωσής του.

Σύμφωνα με τη Θεωρία των Αισθητικών Νευρώνων, όταν ένα ανθρώπινο ον βομβαρδίζεται καθημερινά με τις ίδιες δογματικές και επαναλαμβανόμενες πληροφορίες –είτε έχουν σφραγίδα θρησκευτική είτε αθλητική,

μιλιταριστική, σεξιστική, ρατσιστική ή οποιαδήποτε άλλη–, αυτές οι πληροφορίες, όσο παράλογες κι αν είναι, εγγράφονται στον εγκέφαλό μας και δημιουργούν αδιαπέραστα και επιθετικά τείχη εξημερωμένων νευρώνων, που απορρίπτουν οποιαδήποτε αντίθετη σκέψη και μετατρέπουν τα θύματά τους σε σεκταριστές της θρησκείας και του ποδοσφαίρου, της τέχνης και της πολιτικής – σε αδιάλλακτους φονταμενταλιστές. Μετατρέπουν ανθρώπινα όντα σε πομπούς που επαναλαμβάνουν έννοιες που δεν καταλαβαίνουν και αξίες κενές περιεχομένου.

Μέσω του διαλόγου και της συνδιαλλαγής, ο πολιτισμός και η παιδαγωγική ενεργοποιούν τους αισθητικούς νευρώνες μας –αυτούς που είναι ικανοί να επεξεργάζονται αφηρημένες ιδέες και συγκεκριμένα συναισθήματα, όπως γίνεται στην τέχνη– και προωθούν μια ευρύτερη αντίληψη του κόσμου, ανοίγοντας νέους δρόμους και μονοπάτια, καθώς, όπως λέει ο Ισπανός ποιητής Antonio Machado, «ο δρόμος δεν υπάρχει, τον δρόμο τον φτιάχνει ο διαβάτης περπατώντας». Το καλύτερο αντίδοτο απέναντι σε αυτά τα τείχη νευρώνων που μας επιβάλλει η αυταρχική πληροφόρηση είναι οι ανοικτές μορφές διδασκαλίας και δημιουργικότητας, που βοηθούν τον πολίτη να σκέφτεται με το κεφάλι του, αλλά και με την καρδιά του. Να παράγει και όχι απλώς να καταναλώνει.

AUGUSTO BOAL (γεννήθηκε το 1931 στο Ρίο ντε Τζανέιρο) είναι ένας καινοτόμος σκηνοθέτης, συγγραφέας και πολιτικός. Είναι ο ιδρυτής του Θεάτρου των Καταπιεσμένων, ένα πολιτικό θεατρικό κίνημα που χρησιμοποιήθηκε σε ριζοσπαστικές παιδαγωγικές εφαρμογές, μαζί με την Παιδαγωγική του Καταπιεσμένου του Πάουλο Φρέιρε. Το 1971 ο A. Boal συνελήφθη, βασανίστηκε και εξορίστηκε στην Αργεντινή, όπου δημοσίευσε το πρώτο του βιβλίο «Το θέατρο των Καταπιεσμένων» το 1973· αργότερα κατέφυγε στην Ευρώπη. Έζησε στο Παρίσι, όπου για δώδεκα χρόνια δίδαξε την επαναστατική του προσέγγιση για το θέατρο και δημιούργησε διάφορα κέντρα για το Θέατρο των Καταπιεσμένων. Το 1981 οργάνωσε το πρώτο Διεθνές Φεστιβάλ Θεάτρου των Καταπιεσμένων στο Παρίσι. Όταν έπεσε η στρατιωτική χούντα στη Βραζιλία, ο A. Boal επέστρεψε στο Ρίο ντε Τζανέιρο όπου ζει μέχρι σήμερα. Από τότε έχει ιδρύσει ένα σημαντικό Κέντρο για το Θέατρο των Καταπιεσμένων στο Ρίο (CTO Rio) και πάνω από δώδεκα θεατρικές ομάδες, οι οποίες εργάζονται για να αναπτύξουν κοινοτικά προγράμματα.